

evi” deməkdir. Tanrıların toplandığı yer və məclisleridir. Ekur məbədləri Sumerdə ən hörmətli, müqəddəs, kutsal bina idi. Samilər onu zıqqurat adlandırırdılar. Enkur-zıqquratlar Mesopotamiyada etiqad və sitayiş obyektii olaraq An, Enlil, Enki və Ninhursaq tanrılarına həsr olunurdu. Ekurun dağıdılması Urun işğal edilməsi ağısında əks olunmuşdur. Sumer xalqı üçün önəmli əhəmiyyətə malik bu müqəddəs

Ələsgər Siyablı

(əvvəli ötən sayımızda)

IX FƏSİL. Sumerin məhvi və sumerlilərin dünyaya dağılması

Sumerlərin tarixin müəyyən dövrlərində müxtəlif səbəblər üzündən öz yerlərini tərk edərək dünyaya yayıldıkları haqqında assurologiya və bütövlükdə tarix elmində müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Vəhşi köçəri sami tayfaları olan amoreylərin bir qrupu e. q. XXI əsrin ortalarında batı istiqamətindən Mesopotamiyaya soxulmuş, digər bir qrup isə Kənaan ərazisinə daxil olmuşlar. Sumerin Ur şəhərinin III hakimiyyət sülaləsi bu vəhşi dağıdıcı tayfaların quzeydən olan hücumlarının qarşısını almaq və Mesopotamiyanın güneyini onlardan müdafiə etmək üçün Fərat və Dəclə çayları boyunca səhrada divar ucaltmışdılar. Lakin köçəri amoreylər bu divarlardan aşmağa cəhd göstərməyərək, batıdan doğuya doğru birbaşa hərəkət edib yuxarı Mesopotamiyaya daxil oldular. Öncə Fərat çayını və sonra Diyalanı keçərək doğu tərəfdən batıya doğru irəliləyib Mesopotamiyanın aşağı çöllərinə daxil oldular və davamlı axınlar halında tədricən Mesopotamiyanın geniş ərazilərində məskunlaşaraq öz dağıdıcı qarətçi basqınları ilə Sumer şəhərlərini viran qoymağa başladılar. Bu basqınlar nəticəsində sumer əhalisi özünü qorumaq imkanlarından məhrum oldu, şəhər divarları arxasına sığınaraq basqınlardan qorunmağa çalışdılar, amoreylərin heyvan sürüləri əkinləri viran qoydu. Əkinçilik və sənətkarlıq tənəzzülə uğradı. Sumer xalqının tarixində baş vermiş bənzər fəlakətlər onların öz yurdlarını tərk edərək müxtəlif istiqamətdə köçlərinə səbəb olmuşdur.

Müasir dövrün görkəmli assuroloq tarixçiləri Hallo və Simpson Qədim Yaxın Şərqi tarixinə həsr etdikləri əsərdə köçəri amoritlərin sumer mədəniyyəti üçün təşkil etdikləri fəlakəti təsvir edərək yazırlar: “Sumer dilində tufan anlamı daşıyan amaru sözü faktiki olaraq sumerlilərin samilərə verdikləri ammarru sözü ilə omonim təşkil edir. Bu söz oyunu ilə sumerlər onlar üçün həqiqi bir fəlakət təşkil edən dağıdıcı sami axınlarını tufanla eyniləşdirirdilər. Sumerlər

sami amurruların batıdan ardıcıl davam edən təcavüzkar axınlarının nəticəsində çoxsaylı qurbanlar vermişdi. Hər halda sumerlər samilərin m.ö. 2900-cü ildə baş verən ilk dağıdıcı axınını tufanla eyniləş-

dirirdilər”. (Hall Wiliyam and-Williyam Kelly Simpson, 1971, Səh. 33)

Tədricən İkiçayarasında məskunlaşan amorilər mədəni səviyyə baxımından sumerlərdən çox aşağı səviyyədə olduqlarından sumer dilini öyrənir, ədəbi və dini əsərlərinin surətini çıxarır, tərcümə edir və digər şəhərlərdə kitabxanalara yayırdılar, beləliklə, sumerlilərin təhsil sistemi, dinləri, əfsanələri və ədəbi əsərləri öyrənilməyə davam edildi. Sumer dili tədricən danışmaq dili olmaqdan çıxaraq dini etiqad və ayin dilinə çevrildi və bu bizim eranın ilk əsrlərinə qədər davam etdi. Sumer-akkad dövlətinin fəaliyyətinə sami xalqlarından olan amoritlər son qoyaraq Babil krallığı adı ilə yeni bir dövlət qurdular.

Sumerin samilərlə münafişəsi və samilərin Sumer ölkəsinə istila hərəkətləri və onların müqəddəs məbədlərinin dağıdılması ammorilərin basqınlarında daha öncələri başlamışdı.

Ekur Sumer dilində “dağ

Dünya tarixinin Turana dövrü

landırılan Kassi, Qutu, Subar və Elam xalqlarının hücumları nəticəsində baş vermişdir. Uzun illər ərzində davam etmiş bu üç dağıdıcı müharibələr nəticəsində sumerlər və bölgənin digər əhalisinin müəyyən hissəsi öz yurdlarını tərk edib quzey, batı və digər ərazilərə köçlərə məcbur qalaraq dünyanın müxtəlif bölgələrinə yayılmışlar. (Jerrold Cooper, 1983)

Akkad kralı Naram-Suen sumerlərin Nippur şəhərinin sami akkادلara qarşı itaətsizliyinə cavab olaraq sumerlər üçün son dərəcə müqəddəs hesab olunan Enlilin Ekur məbədinə dağıtmaq əmr edərək ordaki qiymətli əşyaları Akkada aparmışdır. Bundan qəzəb-

xilas etməsi üçün Quti kralını köməyə çağırması quti və sumerlərin etnik kök baxımından son dərəcə yaxın illişgilərə malik olduğunun göstəricisidir.

Naram-Suen Qutilərlə döyüşlərdə öncələr də bir neçə dəfə məğlub olmuş və onları itaətə gətirə bilməmişdi. Naram-suenin öldürülməsindən sonra Ur şəhərinin başçılığı ilə Sumer-akkad dövlətində hakimiyyət yenidən Sumerlərə məxsus olur.

Sumer-akkad dövlətinin sonuncu hökmdarı İbbi-Suenin (e. q. 2227-2003) hakimiyyətinin son çağlarında başı Elamla müharibəyə qarışdığından çoxsaylı sami amorit köçəri tayfaları öz qoyun sürüləri ilə Mesopotamiyanın güney ərazilərini istila etməyə başladılar. Ölkəni işğal etməyə onların gücü yetməsə də onlar əhalini qarət edir, şəhərlərə soxulur, yolları kəsir, sürülərini arpa zəmilərində otarır və əhalini şəhər divarlarının ar-

sitayiş mərkəzlərinin dağılması onlar üçün böyük faciə təşkil etmişdir. Ekur ilk dəfə tufan və daşqın nəticəsində dağılmışdır. Ekurların və onunla əlaqədar ilahi qanunların Sumer xalqı üçün böyük fəlakət hesab olunan tamamilə dağılması sami akkad kralı Böyük Sarqon tərəfindən e. q. 2300-cü ildə həyata keçirilmişdir. Ekurların və Sumerin ikinci dağıntı fəlakətinə məruz qalması Sarqonun sülaləsinə mənsub olan akkad kralı Naram-suenin (e. q. 2273-2219) Babil şəhərlərinin sumerlərə qarşı üsyanına başçılıq edib hakimiyyətə gəlməsi nəticəsində baş vermişdir. Samilərin Naram-sin adlandırdıqları Naram-suenin Sumer, Lulubi və Zaqros dağlarındakı xalqlara qarşı apardığı dağıdıcı müharibələri və tanrı Enlilə məxsus Ekurun bünövrədən yerlə yeksan edilməsi sumerlərin məşhur “Enlilin Aqade lənəti” adlı mətnində öz əksini tapmışdır. Sumer ərazisinə qarşı digər dağıdıcı hadisələr ümumi adla “Su xalqları” ad-

lənətanrıları Naram-Sueni və Akkadı lənətləmiş, “Aqade lənəti”ndə yazıldığı kimi tanrı Enlil Zaqros dağlarındakı xalqı olan Qutiləri Nippuru müdafiə etmək və akkadlıları cəzalandırmaq üçün dəvət etmişdir. Bu şəirdə qutilər sumer mütəfiqi rolunda çıxış edirlər. Nippurun yardımına gələrək sumerləri xilas edən qutilər akkadları cəzalandırmış, Naram-Suen döyüşdə öldürülmüş və Qutilərin hökmdarı Errudipizir Sumerin və Akkadın kralı titulu qəbul etmişdir.

Naram-sueni qutilərin əli ilə öldürüb Akkad dövlətini dağıtmaq Tanrı Enlil Mesopotamiyanın digər dövlətlərini akkaddardan xilas etmək məqsədi güdürdü. Enlilin sumerləri müdafiə etmək üçün qutiləri çağırması Məhəmməd peyğəmbərin “mənim doğuda bir xalq var, hər kəsə qızdırdığım zaman onları çağırıb üzərlərinə göndərəm” deməsini xatırladır.

Tanrı Enlilin Sumer ölkəsinə yabançı akkad işğalından

xasında gizlənməyə məcbur edirdilər. Amoritlərin fəaliyyət göstərdikləri ərazilərdə təsərrüfat həyatı dağılmağa başlamışdı. Ölkədə ərzaq qıtlığı və talanlar başlamışdı. Sumer-akkad dövlətində kaos hökm sürməkdə idi.

Köçəri sami tayfaları olan amoritlər Şuruppak və Eblada aşkar edilmiş mətnlərdən göründüyü kimi Yaxın Şərqi 3-cü minilliyin ortalarından etibarən mövcud olmuşlar. II minilliyin ilk əsrlərində isə artıq uyqarlıqdan yoxsun vəhşi təbiətli amoreylər Mesopotamiya şəhərlərində geniş yayılmışdılar. Sumerin öz müstəqilliyini davamlı olaraq qoruyub saxlayan Ur şəhər dövləti daima amoreylərlə mübarizə şəraitində olmuş və sonrakı dövrlərə məxsus mixi yazılı ədəbiyyatda Ur dövlətinin iflasına uğramasına amoreylər günahlandırılmışdır. Ur dövləti yixildiqdan sonra amoreylər bir çox şəhər dövlətlərində hakimiyyəti zəbt etmişdilər. (Mierop M. A History, Səh. 89)

(ardı gələn sayımızda)